

УДК 342.5

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.90.1.41>

КОНСТИТУЦІЙНЕ ЗАКРІПЛЕННЯ ПРИНЦИПУ ВЗАЄМОДІЇ ГІЛОК ВЛАДИ: ДОСВІД УКРАЇНИ І ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

Омелько І.І.,
*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри державного будівництва
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
ORCID: 0000-0003-2493-7044*

Омелько І.І. Конституційне закріплення принципу взаємодії гілок влади: досвід України і зарубіжних країн.

У статті з'ясовано конституційне закріплення принципу взаємодії гілок влади на досвіді України і зарубіжних країн. Традиційним для конституційного права є принцип поділу влади (за певними варіаціями – «розподілу влад»). Іноді може йтися про поділ функцій (Монако), поділ гілок влади (Косово). Часто спеціальних норм, що би фіксували принцип поділу влади ми не знайдемо, водночас статус і логіка традиційних трьох гілок влади: законодавчої, виконавчої і судової присутня (США, Канада, Італія, Іспанія тощо). Ряд країн просто фіксують принцип поділу влади (Мексика, Македонія). Загалом, буває так, що гілки просто перераховуються без особливого наголосу на принципі поділу влади (Туреччина). В зарубіжних країнах принцип взаємодії (співробітництва) гілок влади в прямій формі закріплений лише в Молдові і Хорватії. В усіх інших країнах ми можемо побачити більш опосередковані натяки на таку взаємодію, вказуючи на баланс, взаємозалежність, рівновагу (Сербія, Чорногорія, Естонія, Польща, Португалія). Взаємодія гілок влади може здійснюватися в рамках системи стримувань і противаг. Водночас окрім взаємодії існує протилежний концепт державо-правових конфліктів або конституційних конфліктів, який не є чимось невласним для функціонування публічної влади і потрібно мати певні оптимальні механізми їх вирішення, і співробітництво як таке (якщо воно ще й здійснюється у позаконституційний спосіб або суперечить загальній політичній логіці легітимності інститутів) тут не може зарадити. В контексті України ми маємо практику КСУ, в якій він посиляється на необхідність взаємодії гілок влади (рішення КСУ від 18 листопада 2004 р. № 17-рп/2004 і рішення № 4-рп/2008 від 1 квітня 2008 р.). Водночас КСУ наголошує на необхідності здійснення повноважень органами влади саме в рамках Конституції і законів (ст. 6, ч. 2 ст. 19 Конституції України). Саме тому взаємодія у позаконституційний і незаконний спосіб, як мінімум, не є предметом конституційного права, а як максимум, може навіть кваліфікуватися в деяких випадках як правопорушення. Існують також пропозиції прямо закріпити принцип взаємодії гілок влади в Конституції України, але в силу наявності юридичних позицій КСУ із цього приводу і незначного зарубіжного досвіду такого закріплення нам не видається ця ідея варто обов'язкового втілення.

Ключові слова: поділ влади; конституція; система стримувань і противаг; законодавча влада; виконавча влада; судова влада; конституційний суд; конституціоналізм.

Omelko I.I. Constitutional consolidation of the principle of interaction between branches of power: the experience of Ukraine and foreign countries.

The article explains the constitutional consolidation of the principle of interaction between branches of power based on the experience of Ukraine and foreign countries. The principle of separation of powers is traditional for constitutional law. Sometimes it may be a matter of separation of functions (Monaco), separation of branches of power (Kosovo). Often we will not find special norms that would fix the principle of separation of powers, but at the same time the status and logic of the traditional three branches of power: legislative, executive and judicial are present (USA, Canada, Italy, Spain, etc.). A number of countries simply fix the principle of separation of powers (Mexico, Macedonia). In general, it happens that the branches are simply listed without special emphasis on the principle of

separation of powers (Turkey). In foreign countries, the principle of interaction (cooperation) between branches of power is directly fixed only in Moldova and Croatia. In all other countries we can see more indirect hints of such interaction, indicating balance, interdependence, equilibrium (Serbia, Montenegro, Estonia, Poland, Portugal). The interaction of branches of power can be carried out within the framework of a system of checks and balances. At the same time, in addition to interaction, there is an opposite concept of state-legal conflicts or constitutional conflicts, which is not something unusual for the functioning of public power and it is necessary to have certain optimal mechanisms for their resolution, and cooperation as such (if it is also carried out in an extra-constitutional manner or contradicts the general political logic of the legitimacy of institutions) cannot help here. In the context of Ukraine, we have the practice of the Constitutional Court of Ukraine, in which it refers to the need for interaction between the branches of government (CCU decision No. 17-rp/2004 of November 18, 2004 and decision No. 4-rp/2008 of April 1, 2008). At the same time, the Constitutional Court of Ukraine emphasizes the need for the exercise of powers by government bodies precisely within the framework of the Constitution and laws (Article 6, Part 2, Article 19 of the Constitution of Ukraine). That is why interaction in an extra-constitutional and illegal manner, at a minimum, is not a subject of constitutional law, and at a maximum, may even be qualified in some cases as an offense. There are also proposals to directly enshrine the principle of interaction between the branches of government in the Constitution of Ukraine, but due to the existence of the legal positions of the Constitutional Court of Ukraine on this issue and the insignificant foreign experience of such an enshrinement, we do not think this idea is worth mandatory implementation.

Key words: separation of powers; constitution; system of checks and balances; legislative power; executive power; judiciary; constitutional court; constitutionalism.

Постановка проблеми. Принцип поділу влади – це достатньо важливий принцип для конституціоналізму, що тяжіє ідейно до праць Монтеस्क'є і Локка, а практично – до Конституції США 1787 року і Декларації прав людини і громадянина Франції 1789 р. Водночас класична концепція поділу влади періодично піддається якщо не ревізії, то науковій дискусії. Зокрема, йдеться про співвідношення принципу єдності влади і поділу влади, міркування про конкретну назву принципу (поділ влади чи розподіл влади), дискусію про поділ влади чи державних функцій тощо. Також час від часу виникає питання про можливість доповнення принципу поділу влади принципом взаємодії гілок. Ці питання мають як теоретичне, так і практичне значення, впливають на юриспруденцію Конституційних судів із цього приводу.

Серед наукових досліджень, що присвячені окремим аспектам конституційного принципу взаємодії гілок влади, можна назвати праці Ю.Г. Барабаша [1], Ф.В. Веніславського [2; 3; 4; 5], А.З. Георгіци і О.Т. Волощук [6], Н.А. Жук [7], О.Зінченко [8], О.В. Петришина і А.М. Мерник [9], І.В. Процюка [10], М.В. Шаповала [11], М.В. Цвіка [12; 13], І.С. Яценка [14] та багатьох інших.

Метою статті є з'ясування конституційного закріплення принципу взаємодії гілок влади: досвід України і зарубіжних країн. Завданнями статті є: з'ясувати зарубіжний досвід конституціоналізації принципу поділу влади; з'ясувати досвід конституційного закріплення принципу взаємодії гілок державної влади; встановити досвід конституційного регулювання і практику КСУ з приводу принципу взаємодії гілок влади в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. О. Зінченко визначає принцип поділу таким чином: це «конституційне розмежування владних повноважень та компетенції між законодавчою, виконавчою і судовою гілками влади, який передбачає самостійність державних органів, їх здатність забезпечити механізм стримувань і противаг стосовно один одного з метою попередження надмірного посилення і піднесення над іншою якоюсь гілкою влади, не дозволити захоплення будь-ким влади або привласнення владних повноважень, встановлення диктатури» Політологічний словник [8, с. 589].

М.В. Цвік вказує, що термін гілка влади є метафоричним [12, с. 38] (див. із цього приводу також [13]). В цілому, іноді дійсно замість поділу влади можуть вживатися інші поняття. Так, відповідно до Ст. 6 Конституції Князівства Монако гарантується поділ адміністративної, законодавчої і судової функцій [15, с. 235]. У Косово йдеться не про поділ влади, а поділ гілок влади, а також про поділ відповідальності. Так, відповідно до ст. 4 Конституції Косово вона є демократичною республікою, заснованою на принципі поділу гілок влади, їх відповідальності та повноважень, передбачених положеннями Конституції [16, с. 120]. Окрім того, серед принципів (стаття 7 «Цін-

ності») конституційного порядку Республіки Косово також окремо згадано про поділ державних повноважень [16, с. 121].

У деяких країнах спеціальних норм, що би фіксували принцип поділу влади ми не знайдемо (Італія [17], Іспанія [18] тощо). Так само у США ст. I, II і III по черзі встановлюють компетенцію Конгресу як законодавчій владі, президента як виконавчої влади і судової гілки влади відповідно [19, с. 14–28]. Аналогічно – розділи III, IV, VII Конституції Канади (тільки в Канаді спочатку названа виконавча, а лише після неї законодавча влада) [20, с. 50–52, 82].

Ряд країн традиційно просто фіксують принцип поділу влади. Так, поділ державної влади на законодавчу, виконавчу і судову є основоположною цінністю конституційного устрою Республіки Македонія (ст. 8) [21, с. 102–103]. За ст. С Основного Закону Угорщини діяльність угорської держави здійснюється на основі принципу поділу влади [22, с. 127]. За ст. 49 Конституції Мексики федеральна влада поділяється на законодавчу, виконавчу та судову [23, с. 77]. Загалом, буває так, що гілки просто перераховуються без особливого наголосу на принципі поділу влади, наприклад, ст. 7–9 Туреччини, присвячені законодавчій владі, виконавчій і судовій владі [24, с. 262]. Проте в теорії і в практиці органів конституційної юрисдикції, звичайно, принцип поділу влади присутній.

І.С. Яценко розглядає співвідношення понять «поділ влади» і розподіл влади. Водночас, на думку вченого, слід вживати саме термін поділ влади, а не її «розподіл». «Розподіл» влади обмежується, скоріше, тільки розподілом компетенції між окремими гілками, органами влади. Тобто охоплює тільки організаційний аспект принципу поділу влади, тим часом, як питання ідейно-теоретичних засад поділу влади охоплює набагато більше аспектів. Вчений також вживає одначасно питання поділу влади та її єдності [14, с. 48–50].

А от для А.З. Георгіци і О.Т. Волощук також ближче термін саме розподіл влад [6]. Так само термін «розподіл влад» вживає В.М. Шаповал, а «*separation des pouvoirs*» за Монтеस्क'є – це скоріше «розгалуження влад», і мова йде не про «гілку влади», а про «галузь влади» [11, с. 5]. Також вчений зазначає, що «фактично в Конституції України йдеться про три головні функції державної влади – законодавчу, виконавчу і судову...» [11, с. 6].

Іноді поряд з принципом поділу влади згадується те, що державна влада є єдиною (це, до речі, є важливою ознакою державної влади в аспекті державного суверенітету). Щодо єдності, то ця ідея скоріше пов'язана із тим, що джерелом, сувереном влади є народ даної держави, і саме тому вона є єдиною, оскільки у державі не існує декількох народів, між якими ця влада могла б бути поділена, а також у державі не існує станового або класового поділу цього народу [14, с. 62–67].

О. Зінченко також незважаючи на поділ влади вказує на те, що йдеться про єдиний інститут, єдину державну владу. В державі не може бути кількох різних за своєю сутністю влад, оскільки це виключається концепцією державного суверенітету. Єдність державної влади за необхідного розмежування її гілок породжує переплетіння деяких елементів, їх взаємодію, взаємозалежність, взаємопроникнення [8, с. 590].

Ідея єдності також вочевидь, також наштовхує на питання взаємодії, співробітництва гілок влади. Та наскільки ця ідея є коректною? Спробуємо поглянути на теорію і практику втілення цього принципу.

На думку І.С. Яценко, при розгляді питання поділу влади ключову роль має питання механізмів та взаємовпливу органів влади, які реалізують різні функції влади, одна на одну з метою недопущення її узурпації та для досягнення рівноваги і злагодженості їх взаємодії. Це досягається шляхом застосування механізму стримування і противаг, який є невід'ємною частиною реалізації ідеї поділу влади [14, с. 55]. Тобто можливо принцип взаємодії випливає із і тісно пов'язаний саме із системою стримування і противаг.

В.С. Журавський зазначає, що ні одна з гілок влади не може прийняти на себе функції іншої, але й діяти ізольовано вони теж не можуть. Тому вони мають взаємодіяти, створюючи єдиний механізм. І далі вчений розкриває елементи системи стримувань і противаг [25, с. 311].

До речі, в зарубіжних країнах принцип взаємодії (співробітництва) в прямій формі закріплений лише в Молдові і Хорватії. Так, ст. 6 Конституції Молдови називається «Поділ та взаємодія влади»: «У Республіці Молдова законодавча, виконавча та судова влада поділена та взаємодіє при здійсненні своїх прерогатив відповідно до положень Конституції [26, с. 302]. Відповідно до ст. 3 Конституції Хорватії принцип поділу влади включає форми взаємного співробітництва та контролю суб'єктами влади, передбачені Конституцією і законом [27, с. 197].

В усіх інших країнах ми можемо побачити більш опосередковані натяки на таку взаємодію, вказуючи на баланс, взаємозалежність, рівновагу. Відповідно до ст. 4 Конституції Сербії державна влада поділяється на три гілки: законодавчу, виконавчу та судову. Функціонування трьох гілок влади повинно базуватися на рівновазі та взаємоконтролі. Судова влада є незалежною [28, с. 21]. У ст. 11 Конституції Чорногорії передбачено, що влада здійснюється за принципом поділу влади на законодавчу, виконавчу і судову. Відносини між владою ґрунтуються на балансі та взаємному контролі [29, с. 275]. Ст. 4 Конституції Естонії передбачає, що діяльність Державних Зборів, Президента Республіки, Уряду Республіки і судів здійснюється за принципом поділу та збалансованості влади [30, с. 103]. Відповідно до Ст. 10 Конституції Польщі устрій Республіки ґрунтується на поділі і рівновазі законодавчої, виконавчої і судової влади [31, с. 154]. Ст. 111 Португалії називається «Поділ влади і взаємозалежність органів влади». За її ч. 1 передбачено, що конституція визначає поділ влади і взаємозалежність органів державної влади [32, с. 224].

М.В. Цвік зазначає, що уособленість гілок влади не виключає їх взаємозалежності, наводячи при цьому ряд прикладів [12, с. 39-40]. А.З. Георгіца і О.Т. Волощук зазначають, що увесь попередній хід вітчизняної історії підтверджує, що реальний поступ руху до демократії з'явився лише тоді, коли владним інституціям вдавалося досягти консенсусу [6, с. 209].

М.В. Цвік основними проблемами, що виникають у взаємовідносинах різних гілок влади, полягають у забезпеченні їх виокремленості, рівноваги, співробітництва, запобігання взаємопідміні, вдалого розв'язання суперечок і конфліктів, що виникають [12, с. 41].

Н.А. Жук зазначає, що основою взаємодії гілок влади є їх залежність одна від одної і тому потрібен спосіб, у який вони мають співробітничати. У науковій літературі механікою, що забезпечує взаємодію гілок влади, розглядається саме система стримувань і противаг [7, с. 45]. Практика втілення у тому або іншому вигляді концепції поділу влади свідчить про тенденцію встановлення все більшого взаємозв'язку, взаємопроникнення гілок державної влади; природним наслідком цього є все більша зв'язаність стримувань і противаг із режимом співробітництва гілок влади [7, с. 46]. Водночас Н.А. Жук висловлює незгоду власне з практикою використання терміну «співробітництво» стосовно характеру взаємодії законодавчої і виконавчої гілок влади, не заперечуючи можливість власне самого зв'язку «гнучкого» поділу влади і парламентаризму із режимом співробітництва гілок влади як таким. Ця незгода базується на тому, що співробітництво передбачає наявність рівноправних у віх відношеннях парламентів, у кожного з яких є бажання і можливість відстоювати свою волю, а у парламентаризмі носії обох гілок влади (парламентська більшість і уряд) такими не є, оскільки репрезентують одну волю – парламентської коаліції [7, с. 46-47]. На нашу ж думку, незважаючи на підконтрольність уряду парламенту в парламентському режимі, уряд отримує вотум довіри і має бути все ж таки автономним, і лише за певною процедурою бути зміщеним. Але повністю зводити волю парламентської більшості (коаліції) у уряду і заперечувати при цьому саму суть співробітництва через нерівноправність партерів, на наш погляд, не зовсім коректно.

Н.А. Жук наводить декілька конкретних прикладів взаємодії (співпраці) гілок влади чи певних органів. Зокрема, попередній висновок щодо закону, який приймається парламентом, а також висловлення позиції Уповноваженим з прав людини щодо питань, які знаходяться на розгляді іу КСУ, Універсал національної єдності 2006 року [7, с. 48-49]. Але справедливим також є висновок про те, що спроби «усунення виникаючих між гілками влади розбіжностей за допомогою різноманітних, у тому числі, поза конституційних, засобів співробітництва, звернення до останніх не завжди дає позитивні результати» [7, с. 49].

Отже, взаємодія гілок влади може здійснюватися в рамках системи стримувань і противаг. Але окрім взаємодії слід вказати і на протилежний концепт. В цьому плані концепт державо-правових конфліктів або конституційних конфліктів, до яких звертаються вчені (Ю.Г. Барабаш [1], А.А. Єзеров [33]), не є чимось невласивим для функціонування публічної влади і потрібно мати певні оптимальні механізми їх вирішення, і співробітництво як таке (якщо воно ще й здійснюється у позаконституційний спосіб або суперечить загальній політичній логіці легітимності інститутів) тут не може зарадити.

Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України пропонував включити до жовтневого (1993 р.) проекту Конституції України положення про взаємодію органів різних гілок влади, але це не вдалося зробити [6, с. 256]. У літературі також висловлювалася думка, за якою «що Конституції України належить особлива роль у системі нормативної регламентації механізму

організації і функціонування державної влади, оскільки вона закріпила не лише принцип поділу державної влади на законодавчу, виконавчу та судову, а й принцип взаємодії різних її гілок між собою, який знайшов своє втілення в тексті Основного Закону опосередковано» [2]. Крім того, на його думку, слід «доповнити ст.6 Конституції України новою частиною, прямо закріпити обов'язок органів державної влади взаємодіяти між собою. ... це створить умови для підвищення стабільності, ефективності і дієздатності державної влади в цілому, сприятиме попередженню більшості з конфліктів і суперечок між її законодавчими та виконавчими органами» [2].

Якщо ж звернутися до практики КСУ, то можемо побачити деякі приклади, які підтверджують ідею іманентного (імпліцитного) принципу взаємодії гілок влади. Так, у рішенні КСУ від 18 листопада 2004 р. № 17-рп/2004 було сказано, що «Здійснення державної влади на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову означає, передусім, самостійне виконання кожним органом державної влади своїх функцій і повноважень. Це не виключає взаємодії органів державної влади, в тому числі надання необхідної інформації, участь у підготовці або розгляді певного питання тощо. Однак така взаємодія має здійснюватися з урахуванням вимог статей 6, 19 Конституції України, відповідно до яких органи державної влади зобов'язані діяти на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України» (абз. 1 п. 4 мотивувальної частини).

Так само на відповідній логіці побудовано і п. 4.1 рішення КСУ № 4-рп/2008 від 1 квітня 2008 р.: «Поділ державної влади є структурною диференціацією трьох рівнозначних основних функцій держави: законодавчої, виконавчої, судової. Він відображає функціональну визначеність кожного з державних органів, передбачає не тільки розмежування їх повноважень, а й їх взаємодію, систему взаємних стримувань та протидія, які мають на меті забезпечення їх співробітництва як єдиної державної влади» (абз. 2).

Водночас і тут (абз. 3 і 4) КСУ цілком доречно підкреслює, що «принцип поділу державної влади набуває сенсу лише за тієї умови, коли всі органи державної влади діють у межах єдиного правового поля. Це означає, що органи законодавчої, виконавчої та судової влади здійснюють свої повноваження у встановлених Конституцією України межах і відповідно до законів України (частина друга статті 6 Конституції України). Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України (частина друга статті 19 Конституції України). Неухильне дотримання органами законодавчої, виконавчої та судової влади Конституції та законів України забезпечує реалізацію принципу поділу влади і є запорукою їх єдності, важливою передумовою стабільності, підтримання громадського миру і злагоди в державі».

Висновки. Отже, традиційним для конституційного права є принцип поділу влади (за певними варіаціями – «розподілу влад»). Але іноді може йтися про поділ функцій (Монако), поділ гілок влади (Косово). Часто спеціальних норм, що би фіксували принцип поділу влади, ми не знайдемо, водночас статус і логіка традиційних трьох гілок влади: законодавчої, виконавчої і судової присутня (США, Канада, Італія, Іспанія тощо). Ряд країн просто фіксують принцип поділу влади (Мексика, Македонія). Загалом, буває так, що гілки просто перераховуються без особливого наголосу на принципі поділу влади (Туреччина). В зарубіжних країнах принцип взаємодії (співробітництва) гілок влади в прямій формі закріплений лише в Молдові і Хорватії. В усіх інших країнах ми можемо побачити більш опосередковані натяки на таку взаємодію, вказуючи на баланс, взаємозалежність, рівновагу (Сербія, Чорногорія, Естонія, Польща, Португалія). Взаємодія гілок влади може здійснюватися в рамках системи стримувань і протидія. Водночас окрім взаємодії існує протилежний концепт державо-правових конфліктів або конституційних конфліктів, який не є чимось невласивим для функціонування публічної влади і потрібно мати певні оптимальні механізми їх вирішення, і співробітництво як таке (якщо воно ще й здійснюється у позаконституційний спосіб або суперечить загальній політичній логіці легітимності інститутів) тут не може зародити. В контексті України ми маємо практику КСУ, в якій він посиляється на необхідність взаємодії гілок влади (рішення КСУ від 18 листопада 2004 р. № 17-рп/2004 і рішення № 4-рп/2008 від 1 квітня 2008 р.). Водночас КСУ наголошує на необхідності здійснення повноважень органами влади саме в рамках Конституції і законів (ст. 6, ч. 2 ст. 19 Конституції України). Саме тому взаємодія у позаконституційний і незаконний спосіб, як мінімум, не є предметом конституційного права, а як максимум, може навіть кваліфікуватися в деяких випадках як правопорушення. Існують також пропозиції прямо закріпити принцип взаємодії гілок влади в Конституції України,

але в силу наявності юридичних позицій КСУ із цього приводу і незначного зарубіжного досвіду такого закріплення нам не видається ця ідея варто обов'язкового втілення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Барабаш Ю.Г. Державно-правові конфлікти в теорії та практиці конституційного права. Харків: Право, 2008. 220 с.
2. Веніславський Ф.В. Конституційні основи взаємовідносин законодавчої та виконавчої влади в Україні: автореферат дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 Конституційне право. Х.: Б. в., 2000. 22 с.
3. Веніславський Ф. Роль Президента України в механізмі забезпечення взаємодії законодавчої в виконавчої гілок влади. *Нова політика*. 1998. № 1. С. 7–11.
4. Веніславський Ф.В. Взаємодія гілок державної влади як принцип основ конституційного ладу України. *Право України*. 1998. № 1. С. 34–38.
5. Веніславський Ф.В. Взаємовідносини державновладних інституцій в аспекті забезпечення стабільності конституційного ладу України. *Проблеми законності*. 2008. Вип. 93. С. 38–44.
6. Георгіца А.З., Волощук О.Т. Концепція розподілу влад: становлення, розвиток, застосування: монографія; Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича. Чернівці: Технодрук, 2013. 312 с.
7. Жук Н.А. Парламент, Президент, уряд: через взаємостимування до рівноваги. Харків: Харків юридичний, 2007. 320 с.
8. Зінченко О. Принцип поділу влади. *Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л.М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І.О. Поліщук та ін.; за ред М.П. Требіна*. Харків: Право, 2015. С. 589–591.
9. Конституція України. Науково-практичний коментар / [редкол.: Р.О. Стефанчук (співголова), О.В. Петришин (співголова), Ю.Г. Барабаш та ін.]; за заг. ред. Р.О. Стефанчука й О.В. Петришина; Нац. акад. прав. наук України; Конст. Суд України. Харків: Право, 2024. 1176 с.
10. Процюк І.В. Поділ державної влади в умовах різних форм державного правління; Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». Харків: Право, 2012. 584 с.
11. Шаповал В.М. Конституція і виконавча влада. Київ : Юрінком Інтер, 2004. 80 с.
12. Конституція України. Науково-практичний коментар / редкол.: В.Я. Тацій (голова редкол.), О.В. Петришин (відп. секретар), Ю.Г. Барабаш та ін.; Нац. акад. прав. наук України. 2-ге вид., переробл. і допов. Харків: Право, 2011. 1128 с.
13. Цвік М.В. Конституційні проблеми розподілу властей (деякі загально-теоретичні аспекти). *Вісник Академії правових наук України*. Х.: Акад. Правових наук України, 1993. № 1. С. 60–68.
14. Яценко І.С. Принцип поділу влади: ідейно-теоретичні засади та практика реалізації на прикладі республіки Польща (історико-правовий аналіз). Київ: Юрінком Інтер, 2020. 436 с.
15. Конституція Князівства Монако. *Конституції країн світу. Королівство Нідерланди, Велике Герцогство Люксембург. Республіка Мальта. Князівство Монако*. Київ: ОВК, 2023. С. 234–258.
16. Конституція Республіки Косово. *Конституції країн світу: Республіка Сербія, Республіка Косово, Республіка Албанія, Чорногорія*. Київ: ОВК, 2022. С. 118–202.
17. Конституція Італійської Республіки. *Конституції країн світу: Італійська Республіка, Держава-Місто Ватикан, Королівство Іспанія, Португальська Республіка*. Київ: ОВК, 2021. С. 19–73.
18. Конституція Королівства Іспанії. *Конституції країн світу: Італійська Республіка, Держава-Місто Ватикан, Королівство Іспанія, Португальська Республіка*. К.: ОВК, 2021. С. 86–163.
19. Конституція Сполучених Штатів Америки. *Конституції країн світу: Сполучені Штати Америки, Канада*. Київ: ОВК, 2024. С. 14–46.
20. Конституційна акти Канади. *Конституції країн світу: Сполучені штати Америки. Канада*. Київ: ОВК, 2024. С. 48–138.
21. Конституція Республіки Північна Македонія. *Конституції країн світу: Республіка Словенія, Боснія і Герцеговина, Республіка Північна Македонія*. Київ: ОВК, 2021. С. 99–162.

22. Основний Закон Угорщини. *Конституції країн світу: Республіка Болгарія, Румунія, Угорщина, Республіка Хорватія*. Київ: ОВК, 2021. С. 123–192.
23. Конституції країн світу: Сполучені Штати Мексики / О.В. Коротюк, О.В. Лавринович. Київ: Видавництво ОВК, 2025. 206 с.
24. Конституція Турецької Республіки. *Конституції країн світу: Конституція Грецької Республіки, Конституція Республіки Кіпр, Конституція Турецької Республіки*. Київ: ОВК, 2021. С. 257–403.
25. Конституційне право України: підручник / за ред.: Ю.М. Тодики, В.С. Журавського; Нац. юрид. акад. ім. Ярослава Мудрого. Київ: Вид. Дім «Ін Юре», 2002. 544 с.
26. Конституція Республіки Молдова. *Конституції країн світу: Республіка Ірландія, Ісландія, Республіка Австрія, Республіка Молдова*. Київ: ОВК, 2024. С. 299–356.
27. Конституція Республіки Хорватія. *Конституції країн світу: Республіка Болгарія, Румунія, Угорщина, Республіка Хорватія*. Київ: ОВК, 2021. С. 193–248.
28. Конституція Республіки Сербія. *Конституції країн світу: Республіка Сербія, Республіка Косово, Республіка Албанія, Чорногорія*. Київ: ОВК, 2022. С. 19–116.
29. Конституція Чорногорії. *Конституції країн світу: Республіка Сербія, Республіка Косово, Республіка Албанія, Чорногорія*. Київ: ОВК, 2022. С. 271–322.
30. Конституція Естонської Республіки. *Конституції країн світу: Латвійська Республіка, Литовська Республіка, Естонська Республіка*. Київ: ОВК, 2022. С. 101–160.
31. Конституція Республіки Польща. *Конституції країн світу: Королівство Данія, Французька Республіка, Республіка Польща*. Київ: ОВК, 2021. С. 151–231.
32. Конституція Португальської Республіки. *Конституції країн світу: Італійська Республіка, Держава-Місто Ватикан, Королівство Іспанія, Португальська Республіка*. К.: ОВК, 2021. С. 165–319.
33. Єзеров А. А. Конституційний конфлікт як феномен та процес в Україні. Одеса: Юрид. л-ра, 2008. 240 с.
34. Рішення Конституційного Суду України (справа про Регламент Верховної Ради України) справа № 1-8/2008 від 1 квітня 2008 року № 4-рп/2008. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-08#Text>.
35. Рішення Конституційного Суду України (справа про Тимчасову спеціальну комісію Верховної Ради України) справа № 1-35/2004 від 18 листопада 2004 року № 17-рп/2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v017p710-04#Text>.